

„egy terápia is megvalósul”

A József Attila Kör 2009-es szigligeti táborában, augusztus 28-án kritikai beszélgetés zajlott Kemény István *Kedves Ismeretlen című regényéről* (Magvető, 2009), ennek szerkesztett változatát közöljük. A beszélgetés résztvevői: k.kabai Ióránt, Menyhért Anna, Péczely Dóra és Seregi Tamás, a moderátor Urfi Péter volt.

Urfi Péter: Ennek a regénynek meglehetősen szélsőséges a kritikai visszhangja. Mivel Kemény Istvánnak nem ez az első prózai munkája, hiszen húsz évvel ezelőtt is megjelent egy regénye, *Az ellenség művészete*, afelől érdeklődnék a meghívottaktól, hogy milyen viszonyban áll a két kötet egymással? Vannak-e kapcsolódási pontok vagy radikálisan más ez? És az életmű lírai részével össze lehet-e olvasni ezt a regényt?

Menyhért Anna: Szerintem *Az ellenség művészete* igazából nem volt regénynek nevezhető, inkább valamiféle próbálkozásnak, a *Kedves ismeretlen* viszont a hagyományos értelmében vett regény, mely abszolút beleilleszkedik az életműbe. Nem éreztem, hogy ez a próza ne illene a versekhez, vagy hogy más lenne a szemlélet, sőt, pár olyan mondatot is felfedeztem, melyek rímelték bizonyos versekre. De nekem az volt az alapvető kérdésem, miközben ezt olvastam, hogy vajon milyen fogalmunk van nekünk a regényről, mit akar a művelt úri közönség, kinek szól ez a regény, kik a megcélzott olvasói? Mert nem a nagyközönség, bár elég olvasmányos, de ez azért mégsem az a könyv, amely nagyon nagy tömegeket vonzana. De mi az az irodalmi közeg, amelyhez ez a regény szól? Milyen regényt akar manapság az irodalomértő közönség olvasni? Ilyet, ez lenne az?

k.kabai Ióránt: Visszakérdeznék: a „milyen?” mögött mi az a vákuum, amit te érzel? Mi az, amit te elvártál volna ettől a regénytől?

MA: Nem vártam ettől a regénytől semmit, nem volt semmilyen elvárásom, viszont érzékelek egy vákuumot, ez való igaz, melyet az én ízlésem szerint nem tölt be. Én olyan könyvekre várok, melyek olvasmányosak is, és tényleg visszahozzák a nagyközönséget az irodalomhoz.

UP: Nem olvasmányos ez a könyv?

MA: De, csak túl magas.

UP: Kicsit egyszerűbbre kellett volna írni?

MA: Nem ezt mondom, hanem hogy ez egy „irodalmi” regény. Úgy látszik, hogy még mindig ez a divat.

kkl: Milyen legyen egy regény, ha nem irodalmi? Nemzedéki? Azt gondolom, hogy alapvetően rossz hozzáállás az, hogy itt egy nemzedéki regényről lenne szó. Elég sokan ezt állították, és pont ez az én legnagyobb problémám a recepcióval, hogy nemzedéki regénynek van beállítva valami, ami egyébként nem akar az lenni, és nem is az.

Péczely Dóra: Aki véletlenül nem tudná, annak kénytelen vagyok elmondani, hogy mélységes elfogultsággal kell, hogy itt üljek, mint a könyv szerkesztője. A véleményem nyilvánvalóan az elfogultságon alapszik, miközben nem is szokás

egy kritikai vitára meghívni a szerkesztőt, érintett lévén, de amikor kitalálódott ez a beszélgetés, akkor már megszülettek az első kritikák. Igazából azért vállaltam, hogy magáról a kritikáról is beszéljünk, mert olyan szempontok jelentkeztek, illetve olyan mondatok hangzottak el a regény kapcsán egyes kritikákban, amelyek a kritikán kívüliek. És arra gondoltam, hogy erről mindenképpen kell majd szót váltanunk, ezt valószínűleg meg is fogjuk tenni, de most Péter kérdésére válaszolnék *Az ellenség művészete* kapcsán. Amikor elkezdtünk dolgozni, akkor újraolvastam *Az ellenség művészetét*, amikor pedig a kéziratot olvastam, megdöbbenem azon, hogy egy költői nyelven megírt problémakörből, egy már-már szurreális szövegből hogyan készült egy szerintem olvasmányos szöveg húsz évvel később. Anélkül, hogy tételmondatok ismétlődnének, és anélkül, hogy ezért különösebb erőfeszítéseket tett volna a szerző. Az, hogy valaki ugyanazokkal a problémákkal ilyen szinten újra foglalkozni kezdjen, számomra döbbenetes volt. Amikor szerveztük ezt a beszélgetést, volt egy olyan kérdése Péternek, hogy melyik regénnyel olvasnánk össze, és erre ketten egymástól függetlenül is azt mondtuk, hogy *Az ellenség művészetével*. És ez a válasz már sok érdekes kérdést vet föl. A másik pedig, itt Annához kapcsolódnék, én is azt gondolom, az alapkérdés, és erre a kritikák egyáltalán nem térnek ki, hogy mi a regény. A fülszövegben mi is besoroltuk valahová, támpontokat adtunk az olvasó kezébe, vállalva azokat a problémákat, amelyek a kritikákban rögtön meg is jelentek.

UP: A fülszövegben van műfaji besorolás, három is: nevelődési regény, kalandregény és történelmi regény.

PD: Igen, adtunk háromféle címkét, majd a kritikusok is próbálkoztak újabb besorolásokkal, de a kritikákban, úgy láttam, nem találtak fogódzót ahhoz, hogy igazából hogyan kellene hozzányúlni ehhez a regényhez. Egy olyan nyelvvel találkoztak, amire Radics Viktória azt írta például, hogy egyetlen egy olyan mondatot nem talált a regényben, ami számára érdekes volna. Innen indulunk.

kkI: Tegnap sokadszorra újraolvastam Radics Viktória kritikáját, és az járt a fejemben, hogy valószínűleg volt egy prekonceptiója, melynek mentén kiragadott bizonyos részleteket és aztán nagyon profin megírta a kritikát, úgy, hogy az meggyőző is. Azonban magához a dologhoz, amiről éppen beszélünk, viszonylag kevés köze van.

UP: Őt is meghívtuk, de nem tudott eljönni. Szerintem érdemes erről beszélni, mert az egyik legdurvább ledorongoló kritika, amit olvastam.

kkI: Nem az egyik, a legdurvább.

MA: Én korábban olvastam Viktória kritikáját, mint a könyvet, mert elküldte nekem és akkor teljesen elkeseredtem, hogy ezt a regényt nem fogom elolvasni. Hogy lehetséges ez, miközben Kemény István mennyire jó költő? – körülbelül így reagáltam. Nem akartam ezt az imidzset lerombolni. De most, hogy elolvastam a könyvet és újraolvastam Viktória kritikáját, azt gondoltam, hogy benne alapvetően ez a nemzedéki elvárás működött, azt várta, hogy ez lesz a nemzedéki regény, amely őt valamilyen módon kifejezi, és csalódott. Ellenpéldaként idézte a végén Ginsberget, hogy az mennyire jól kifejez valami életérzést. Számomra nagyon érdekes volt, miért történik meg Kemény Istvánnal, hogy az emberek azt várják tőle, hogy a nemzedéki életérzést kifejezze, és amikor kapnak valamit, elégedetlenek, majd eltelik jó pár év, és azt mondják, de ez tényleg az volt, ez tényleg kifejezte,

megmutatta a mi nemzedékünket. Ugyanez volt a versekkel is: zavaros, javítsa ki, pontatlan, nem az kell, nem azt kell ide írni, aztán csordogál az idő, és akkor felbukkan ugyanaz a vers egy ilyen nemzedéki ikonként.

kkl: Olyan, mintha Viktória egy kulcsregényt várt volna, ez a várakozás egyébként több recenzióban is megjelent, és azt hiszem, innen jön az a nem egészen egészséges hozzáállás, hogy ez nemzedéki regény akarna lenni, pedig azt gondolom, alapvetően nem erről van szó. Másfelől ami István versei alapján várható volt mint „epikai hozadék”, az száz százalékosan meg is van, persze nem olyan formában, ahogyan klasszikusan a prózát elgondoljuk. És ahogy Anna is mondta, a verseivel nem tudtak mit kezdeni, és azt hiszem, mindmáig nem igazán tud mit kezdeni a recepció, ezért még nagyobb zavarban van a regénnyel kapcsolatban.

Seregi Tamás: Az első kérdésre visszatérve: azt gondolom, a két regényt az köti össze, hogy mind a kettő a fiatalokról szól. Ami viszont nagy különbség, hogy a szerző ebben a regényben különböző korszakokat akar megmutatni. Ami a lírájától megkülönbözteti szerintem, hogy Kemény István költészete messze túl van már ezen a problémán, a legutóbbi kötete egy rendkívül érett, takarékos és nagyon merész költészetet mutat, amelyik mer olyan dolgokat használni, amelyekről az ember el se hiszi, hogy még lehet használni, és olyankor engedi el ezeket a dolgokat, amikor egy közepes költő még egyet akarna rajta csavarni. Ami miatt a regény sikerületlen, mert szerintem az, hogy Patai és az Olbach házaspár maradnak meg az ember emlékezetében, vagyis az igazán emlékezetes figurák nem a fiatalok.

kkl: Szerintem a regénynek az egyik legfontosabb momentuma, hogy az idők lesznek valóban emlékezetes alakok a szó eredeti értelmében, és a fiatalok jó okkal nem maradnak olyan emlékezetesek.

ST: Pont ez a kérdés, hogy el tudja-e hitetni a regény azt, hogy ez jó okkal van? Mert szerintem nem. Vannak olyan regények, amelyek azt akarják megmutatni, hogy a szereplők csak afféle sablonok, de itt még csak ezt sem érzem. Ezeknek a fiataloknak nincs igazi egyéniségük, nincs történetük, tulajdonképpen nincs arcuk.

PD: Kimondtad a lényegét, az idősebb generációval, a sokszor emlegetett nagytörténet résztvevőivel szemben ott van a fiatalok arctalansága, ez a tükör, a nagytörténettel szembeni mikrovilág.

ST: Igen, de a regény kétharmad részét ennek az arctalanságnak a meglehetősen kaotikus bemutatása teszi ki, ami egyszerűen sok. Pontosan azt a takarékoságot, azt a lényegre törést nem érzem benne, amit a Kemény-lírában érzek.

PD: Én azt kifogásolnám még a kritikákban, hogy mintha a kritikusok egy része elfelejtette volna, hogy volt fiatal. És részben épp erről szól a szöveg, hogy elfelejtjük a bizonytalanságokat, a saját arctalanságunkat, a saját kérdéseinket, és azt is elfelejtjük, hogy van egy olyan időszak, amikor az ember azt gondolja, azért született, hogy megváltsa a világot. És fogalmunk se volt, hogyan kezdjünk ehhez hozzá, de én azt gondoltam, hogy ennél kevesebbért nem érdemes fölkelni. Egyetlen kritika sem reflektált erre, mintha ez nem lenne már lényeges; mindenki annyira eltávolodott attól a hihetetlen alapkérdéstől, hogy azokban az években, amikor még illúziók léteznek, azok talán fontosak voltak, és nagyon nagy baj, hogy ezt elfelejtjük.

ST: Persze, baj, hogy elfelejtjük, csak az a kérdés, hogy egy 460 oldalas könyvnek mekkora részét szánjuk ennek bemutatására. Én untam. Bár egyébként találtam benne nagyon emlékezetes mondatokat, a kétszázadik oldal után elkezdtem unni

azt, hogy már megint kavarnak valamit, de sehogy sem jön össze semmi. Nem történetet vártam, nem klasszikus jellemeket vártam, de nem láttam a szövegnek azt az irányát sem, amit intenciónak neveznék.

MA: Egy kicsit néha én is unatkoztam, nem a kétszázadik, hanem a háromszázadik oldalnál, ott már én is vártam, hogy legyen végre valami. Volt bennem olvasói kíváncsiság, de volt bennem hiányérzet is.

kkI: Miközben szerintem a regény iszonyú pontosan meg van komponálva, a történetmesélések pedig – érzésem szerint – mindig, mindenütt önmagukért valók. Ez a regény mintha úgy működne, hogy van egy fontos történet, azt el akarjuk mondani, sikerül elmondani négyszázakárhány oldalon, de ennek olyan mellékszálai vannak, amelyeket végig kell vinni. És ezt olyan, számomra nagyon szimpatikus szabadsággal és fesztelenséggel csinálja a szerző, hogy miközben valóban burjánzanak a történetek, maradnak „hiányosságok”, maradnak kérdőjelek, amelyekre kitért számtalan kritika, hogy mi minden nincs kifejtve. Viszont maga a fő történet mégis megvan és szerintem jól is működik. Én például nem éreztem unalmat egyetlen oldalon sem, sőt. De ez nyilván a habitusunk különbsége. Egyébként azt gondolom, hogy a kifejtetlen részletek a legpozitívabb hozadéka a regénynek, és egyfajta hiánypoétikával kellene számolni, amihez talán még nincs meg a fogalomkészlet a magyar irodalmi közgondolkodásban.

PD: Lóri nagyon pontosan elmondta, azt feltételezni, hogy ez a regény nem veszi észre magán, hogy a nagy, sorsfordító pontokat direkt nem írja meg, abszolút nevetéses. Mert ugye azt mondja az elbeszélő, hogy a nagy történetek mindig ott zajlanak, ahol én nem vagyok. És nem veszi észre, amikor benne van a nagytörténetben, hanem valóban elvész a részletekben, nem tud fölállítani egy sorrendet, vak. Vak arra, hogy mikor van ő benne abban, amire mindig is vágyott. Szerintem is az az egyik legnagyobb erénye a regénynek, hogy a szerző észreveszi, hogy nem írhatja meg részletesen például az Emmával való összejövés történetét. Anna fontos kérdésére válaszolva, hogy kinek is szól ez a regény, azt mondanám, hogy mindenkinek. Erősen éreztem a szerzői igényt, hogy bárkinek szólhasson, mert – és visszatérek a monomániámhoz – mindenki volt egyszer fiatal. Ez egy olyan dolog, ami mindenkinek megvolt, megvan, a regény nyelve pedig tényleg bárki számára olvasható.

kkI: Radics Viktória viszont nem tudott mit kezdeni a párbeszédeknek a köznapiságával. Miközben komoly erénye a regénynek, hogy amikor nem leíró akar lenni, hanem dialógikus, akkor valóban olyan párbeszédekkel találkozunk, amelyek kapcsán Viktória a tévés múltat hozza elő, szerintem viszont ezek abszolút megállják a helyüket.

PD: Azért is volt furcsa ez, mert Kemény költészete is ezekből az elemekből építkezik, ezért álltam leginkább értetlenül szakmailag a kritika előtt, hiszen ebből a szempontból egyáltalán nem távolodik el a saját poétikájától.

UP: A hétköznapiaságról beszéltetek, viszont nagyon fontos, hogy van egy misztikus rétege is a regénynek, mikor a Duna kiárad és meglátogatja az árterületét. Ez a két réteg szerintetek milyen kapcsolatban áll egymással, szervesen illeszkedik a regénybe ez a misztikus szál?

kkI: Valóban misztikus szál lenne ez? Mert maga a szöveg beszél arról, hogy ez nem valódi kiáradás, nem akar belefutni az úgynevezett mágikus realizmus csapdájába, hanem metaforaként szerepel ott ez a kiáradás – nem hinném, hogy ez

misztikus lenne. Van egy nagyon erős magánmitológia, ami működik ebben a regényben, de ugyanez működött a húsz évvel ezelőtt megjelent regényben is, sőt véleményem szerint ez működik végig a Kemény-életműben. Emiatt számomra ezek mind a helyükön vannak. Másutt azt olvashatjuk, hogy „lélekáradás”, „talán ez a legjobb szó”; azaz nem pontos fogalmat akar alkotni, csak szavakat keres.

PD: A „szeretet” szó rengetegszer szerepel a regényben, emblémaszerűen is: „törekedtem a szeretetre”; viszont többen kiemelik, hogy ez mennyire alulstilizált a szöveg többi részéhez képest. Valóban az? Én ezt egy költői sorként értelmeztem az első pillanattól kezdve, bár lehet egy olyan olvasata, hogy ez egy direkt alulstilizált mondat, viszont a „szeretet” szóval se nagyon kezdett semmit a kritika, pedig azt gondolom, hogy ez igen fontos lenne. Tehát mindaz, ami a mi kultúrkörünket meghatározza elvileg, a jézusi tanítás aspektusa, egyszerűen kimaradt a kritikákból. Most itt térnék vissza a „mi a regény?” kérdéséhez, amit most nem fogunk megválaszolni, tudom, de az, hogy valaki egyértelműen bibliai vagy újszövetségi aspektusból ír egy regényt, és ezzel meg sem próbálunk bármit is kezdeni, engem egy kicsit elgondolkodtat. Mintha nem lennének eszközeink ehhez. Pedig ha felsorolnánk három nagyregényt a világirodalomból, majdnem mindegyik ugyanitt kezd. Ez az aspektus mégis teljesen kimaradt a kritikákból, pedig nemcsak az a kérdés fontos, hogy mi a regény.

kkl: De a szeretet szerencsére a regényben sincs ennyire expliciten kifejtve. És jó az is, hogy többször elhangzik a mondat, „törekedj, te marha”, de teljes kontextusa kellően későn jelenik meg. Másfelől ilyen hosszan elnyújtva ezt, kissé ironikussá is válik a katolikus dogmatika szeretettana; ahogyan a regényben idézett páli szeretethimnusz is egy messziről Bibliának nézett könyvbe lett beírva, melyről kiderül, hogy „csak” egy József Attila bibliofil kiadvány. A regényben kerülgetjük a mondatot, hogy „törekedj, te marha”, és nem tudjuk, mire is kellene törekednie ennek a marhának, pedig már az elején ott van, hogy „a szeretetre, mondta valaki mellettem, de akkor nem hallottam”, és reflektál is, „ezt húsz évvel később mondtam én”. Megéppül valami kvázi-időgép ezzel a regénnyel, mert ez volt az elbeszélő célja, viszont ő maga sem jut a dolgok végére. Azt mondja, hogy ezt csinálom, mert ezt *kell* csinálnom, de nem jut a végére, és nincs igazából olyan végkimenetele a dolgoknak, amire azt mondhatná, hogy valóban megvolt az a bosszú, amit megígérttem a családomnak. Az egyik legjobb húzás ebben a regényben, hogy miközben néha tényleg időgépként működik, és egy én-elbeszélőt hallunk folyamatosan, a regény nagy részében a klasszikus egyes szám harmadik személyű elbeszélő pozíciójában áll. Megteheti, hiszen idejében kijelentette, hogy bármilyen eszköz megengedett számára. Ilyen még, azt hiszem, nem volt az irodalomban, hogy úgy beszél valaki egyes szám első személyben, hogy közben mindent tudó narrátor is.

MA: Igen, de volt olyan kritikus, aki szerint ez hiba.

UP: Tamás, te mit gondolsz erről?

ST: Lórántnak jó gondolata volt az, hogy a mágikus realizmussal szemben itt nagy a távolságtartás. Amit én nagyon jónak tartottam, hogy tulajdonképpen két mintától távolodik el a regény. Az egyik az lenne, hogy „az értelmiség útja az osztályhatalomhoz”, itt fiatal értelmiségekről van szó, akiknek fel lenne kínálva ez a helyzet, és nem is csak hogy kudarcot vallanak ebben, hanem ez egy irreleváns szempont ebben a regényben. Meg se próbálják, nem is kerül ez szóba. És a másik,

ennek mondjuk az ellentéte, az az ottliki minta lenne, kialakítani egy olyan esztétikai szemléletet a világgal szemben, hogy hát történjen, ami történik, én ezt tulajdonképpen csak szemlélem, úgy nagyjából biztonságban vagyok ebben a világban, és lesz, ami lesz. Ez a két szélsőség mintha irreálissá válna pont ebben a korban. Pontosan a '80-as években vagy a '80-as évek vége felé, amikor már elindultak bizonyos események, viszont ezek a fiatalok ezek nem nagyon indulnak semerre. Van ugyan egy-két utalás az ellenzéki mozgalomban való részvételre, de az is teljesen ironikus. És az előbb szó volt a hétköznapiságról, hát a hétköznapi világnak és a hétköznapi életnek a szintjén maradunk mindvégig. Az, hogy ennek van-e története, vagy hogy a hétköznapoknak van-e egyáltalán története, tulajdonképpen filozófiai kérdés.

MA: Szerintem nincs, azaz nincs is történet, amit a regény el akarna mondani. És ezt szerettem ebben a könyvben, úgy éltem meg, hogy békén hagy engem, nem akar tőlem túl sokat. Viszont a Dunához visszatérek, mert a kérdés teljesen elsikkadt. Szerintem szép az, amikor Emma sír, de jön a Duna és megvigasztalja. És van még olyan is, amikor nagyon vicces és nagyon ironikus, és ezekhez képest vannak benne üresjáratok.

PD: A Dunával kapcsolatban a másik fontos szál a folyó elterelésének az ötlete. Itt feltehetném a kérdést, mennyiben történelmi ez a regény. A Duna elterelésének ötlete irracionális, és ez szintén egy történelmi hozadék – szerintem. Számomra a '80-as évek az abszurd ötletek időszaka volt. Itt van az az ötlet, hogy elterelik a Dunát, igazából itt indult el a történelmi szál, hogy ezzel a metaforával annak a korszaknak az irracionalitását sikerült nagyon pontosan megfogni, illetve a családi vonalon pedig a különböző tervekkel. Mindenki meg akar csinálni valamit, függetlenül attól, hogy pontosan tudja, ezek miért nem fognak létrejönni, lásd időgép. És ez is egy életérzés volt, sokan megpróbáltak valahogy kitörni abból a közegből, amelyben élniük kellett, és mindenki, aki értelmiséginek gondolta magát, külön utakat keresett. S ezek is gyönyörűen és sokféleképpen jelennek meg a regényben, például hogy az egyik nővér belekerül egy filmes világba, szintén csak egy illúzió. Az időgép ügye eléggé egyértelmű, a könyvek, amelyek sosem íródnak meg – mindez szerintem nagyon finoman jellemzi megint azt, milyen elképzelések voltak arról, hogy túl lehet élni azt, amiről akkor még senki nem tudta, hogy milyen korán véget fog érni.

kkl: Azt gondolom, hogy itt bárki bármit próbál csinálni, és mindegyik szereplőt fel lehetne sorolni, az csak kisszerűen működik. A legdurvább helyzetben ebből a szempontból a legördögibb, egyébként valamiképp mégis csak kedvelhető szereplő, Patai van. Mert nem lehet többet tenni, hiába van meg az a kevés látszatilehetőség, hogy valóban változtassunk, mert egyre kevesebbek vagyunk hozzá. Azt gondolom egyébként, ha szabad ilyet mondani, a *Kedves Ismeretlen* igazából arról szól, hogy hogyan nem találja az ember meg önmagát. Kedves Ismeretlen maga az elbeszélő is, aki próbálja önmagát összerakni, és amikor befejezi a regényt azzal, hogy üvöltött x-ért, y-ért és z-ért, ad egy szép nagy felsorolást, ott sem igazán találja meg önmagát. Viszonyítási pontokat talál, hogy ki miatt próbál bármit is csinálni; és ha visszanezünk, hányszor utal arra, hogy ő miért is próbál regényt írni, miért próbálja a saját időgépét megalkotni ilyen módon, akkor marad valami komplexus, amely korábban megjelent az apánál, aki „csődöt mondott”, és megjelenik

folyamatosan a család történetében, abban a családban, mely „hagyományosan gondolkodott és a férfi kellett megmondja, hogy mi történik és hogyan.” Ha a férfiak egy ilyen környezetben csődöt mondanak, akkor minden csődöt mond.

UP: Azt hiszem, most a közönségnek is megadom a lehetőséget, hogy hozzászóljon.

Tamás Zsuzsa: Kicsit elfogult hozzászólást intézek mindenkihez, de úgy érzem, hogy ez a beszélgetés méltatlan volt ehhez a regényhez, mert mégiscsak valami nagy dolog került a kezünkbe, ehhez képest van egy ilyen fanyalgás, másrészt meg nem jó, hogy a másik oldalt, a pozitív véleményt pont a Dórának kell képviselnie, aki szerkesztője a kötetnek, mert ez így aránytalanul jön ki. Kiindulunk abból, hogy a hülye kritikások azt erőltették, hogy ez nemzedéki regény-e, és akkor elhangzik ennek a beszélgetésnek az elején, hogy nem, nem az, utána viszont újabb prekonceptiók vagy elvárások kerülnek terítékre, amelyeknek szintén nem felelt meg a regény, vagyis ugyanazok ismétlődnek, amik a kritikákban olvashatók voltak, de egyszerűen nem látom azt a pozitív olvasási attitűdöt, hogy mi az, aminek viszont örülni lehetne ebben a regényben, mi volt ez a regény. Szerintem nem kell bedölni a fülszövegnek, még akkor sem, ha a szerző maga írta. Nyugodtan fel lehet vetni új szempontokat is, és meg lehet kérdezni, hogy mi van, ha ez egy családregegy, vagy ha ez a családregegy vége Kemény István megfogalmazásában? Mi van, ha a kieszereység tragikumuma a család tragikumuma, tehát feltételezem, hogy nagyon is szól ez valamiről, egy sajátos nyelvezeten, csak az a valami más, mint ahonnan ezt boncolgatni próbáltuk. Akkor nem egészen értem azt a felvetést se, hogy regény-e – nyilvánvalóan nem tudjuk definiálni, hogy regény-e vagy sem; számozott mondatokat, aranyi kacifántos dolgot olvasunk regényként, miért pont itt, ráadásul egy elmondott történet esetében akadunk fenn azon, hogy regény-e? Ne már! Szerintem megállapodhatnánk, hogy regény. Másfelől arról, hogy túl „magas”: én egy kicsit gyálázatos dolognak érzem, de ez az én magánvéleményem, hogy mondjuk Spiró György a korábban megírt nagy regényeit lebutítja egyszerű mondatokra, egyszerű szerkezetre – ki tudja, mi lesz belőle –, hogy mindenkihez szóljon. Most akkor az jobb? Mert akkor többen olvassák? És ha többen olvassák, annak bármilyen jelentősége van? Lehet, hogy ezt most kevesen olvassák, lehet, hogy kevesen értik, de attól még nem kell egy olyan szempontot számon kérni rajta, hogy kit akar megszólítani.

MA: Nem számonkérések voltak, hanem kérdésfelvetések. Azért tisztázzuk, hogy most te kérsz számon, én meg feltettem egy kérdést.

TZs: Nem veled veszekszem, hanem a helyzet zavar, túl sok nulladik kérdés volt, amin nem sikerült továbblépni, miközben nagyon sok lényegi dolog, azt hiszem, elsikkadt. Csak azt szeretném mondani, hogy a szeretettelven túl, úgy látom, benne rejlik a szövegben két kulcsmotívum az egész értelmezéséhez. Az egyik az a bizonyos meg nem írt regény, Emma nagyregénye, ami ugye egyszerre akar nagy-történet lenni és kicsi is, egyszerre akar a történelem egészéről meg a kis dolgokról is beszélni, legyen benne titok stb. – azt hiszem, elolvastuk azt a receptet, Emma célkitűzéseként, ami tökéletesen megvalósul Kemény István regényében. Szerintem ebben egy gyönyörű tudatosságot feltételezhetünk. A párbeszéd hétköznapi-ságáról annyit, hogy Ottliknál ugyanezt a fajta szözmötölést imádjuk, lehet, hogy el kell telni egy kis időnek, míg felfedezzük, hogy itt nem a *Barátok közt* szereplői beszélgetnek, hanem az a szözmötölés van benne, hogy minden egyes rohadt szó mögött, a mi buta, hétköznapi szavaink mögött is mindig ott van az egész ember

az egész családjával és minden rá nehezedő súllyal, és minden mindig sokkal többet és mást jelent. És egy sajátos szerepbe kerül a mesemondás a könyvön belül is, tulajdonképpen egy meseterápiás szituációban gyógyítja meg Emmát a nagymama, s azt gondolom, hogy lehet szeretettel viszonyulni ehhez a szöveghez, mert ezzel a mesélőkedvvel, ami négyszáz oldalon hömpölyög, egy terápia is megvalósul.

PD: Mindannyian ugyanazon az anyagon vagyunk, értjük. Engem rettenetesen megdöbbenett az általam olvasott kritikákban, hogy a *Pryck és Gríga* című fejezettel senki nem foglalkozott. Amikor ezt a fejezetet elolvastam, akkor úgy gondoltam, hogy mindenki erről fog írni, olyan mértékig megkerülhetetlen ez a történet. Ez egy betéttörténet, ami nagyon messzire vezet, egy csodálatos és megrendítő fejezete a regénynek, hátborzongató mind nyelvileg, mind a történet maga. Ez egy sorsfordító jelenet, és én innen olvasnám, nekem innen virágozik ki a történet, innen kell újrakezdeni az egészet, ezt a történetet kell szem előtt tartani ahhoz, hogy kapjunk egy kulcsot az egész szöveghez. Azt hittem, hogy most előtérbe fog kerülni, és ez megint nem történt meg.

Krusovszky Dénes: Szerintem van egy erős mitologikus olvasati lehetőség ebben a könyvben, természetesen magánmitológia, ismerős is a versekből. De lehet ezt úgy is olvasni, hogy a Duna, mint démon, meséli el neki a történetet. Mert az elején ki is mondja az elbeszélő, hogy van a Duna, a démon, én pedig gyűjtöm a kérdéseimet, melyeket húsz év múlva fogok feltenni neki. Zsuzsa hozzászólásához pedig annyit, hogy a szeretet nagyon fontos, ez is egyértelműen ki van mondva a regényben, és nagyon jó helyeken van kimondva. Több fontos helyen lett a szeretet említve, de van két olyan mondat, amelyek jó esetben bármelyik olvasóban megragadnak. Az egyik az, amikor az apjáról mondja, hogy vágott egy fintort és azért vágta ezt a fintort, mert „apám nem szeretett engem, de erre megvolt minden oka” – ez elég súlyos mondat egy gyerektől, illetve egy gyerek pozíciójába visszahelyezkedő narrátortól. A másik pedig a végén szerepel, amikor a karácsonyfát vásárolják, hogy „ha nem lesz szeretet, akkor megette a fene egészet”, mármint az életét. És ez egy fejlődési regény, egy családragény, egy történelmi regény, a szeretet kapcsán ez a két pozíció van kijelölve benne, határozottan jól megoldva.

(Szerkesztette és rövidítette: k.kabai lóránt.)

